

Wie de schoen past...

Ervaringen van ontmoeting en wederkerigheid

Toespraak bij de opening van het Meester Geertshuis, Deventer, 27 september 2009

Vorige week was ik in de Domkerk in Utrecht. Ter ere van de verschijning van een boek over de religieuze canon van Nederland, was er een feestelijke avond met goede, erudiete en spirituele sprekers, afgewisseld door fragmenten orgelmuziek. De Domkerk is enorm, veel te groot, dat vond destijds de u bekende Geert Grote ook al, en heeft een slechte akoestiek. We zaten daar met zo'n honderd mensen van goede wil, voornamelijk christenen. Een paar banken verderop zat een man. Hij sprak luid en onverstaanbaar, dwars door de toespraken heen. Alleen als het orgel speelde werd hij stil. Als de toespraken weer klonken, verhief hij zijn stem, steeds luider. Een paar mensen maanden hem, spraken met hem, probeerden hem te bedaren, maar het hielp niet. De toespraken werden onverstaanbaar.

De organisatie belde uiteindelijk de politie, die hem meenam. De gastvrouw verontschuldigde zich, niet zozeer voor de man als wel voor het feit dat het niet gelukt was het met hem uit te houden. Want zo willen we dat niet in de kerk. We zijn uit op bevrijding en verzoening, we sluiten mensen **in** en niet uit, we zijn verbonden met mensen in de marge van de samenleving. Het beeld van de man die uit de kerk gehaald wordt zodat we elkaar weer kunnen verstaan treft ons pijnlijk, een steen des aanstoots.

Elke kerk die zijn deuren heeft opengezet voor de buurt, in het eigen gebouw, een inloopcentrum of aandachtscentrum kent dergelijke incidenten. In een vorig jaar gepresenteerd onderzoek¹ bleek dat opvangplekken in toenemende mate te maken hebben met psychisch kwetsbare mensen, in de helft van de gevallen gaat het om 80% van de bezoekers, wat een grote invloed heeft op de klimaat en de omgang.

In Den Haag, bij Stek, waar ik werk, hebben we ook dergelijke buurt en kerkhuizen en voorzieningen. Ze zijn verschillend in hun bereik, afhankelijk van hun ligging en focus

¹ Gewoon gastvrij, mensen met een psychische handicap in laagdrempelige opvanginitiatieven, Kerkinactie, Utrecht 2007

verschilt hun doelgroep. Sommigen expliciet gericht op de buurt, sommigen op een doelgroep, zoals een centrum voor Afrikaanse vrouwen of een centrum voor kinderen en tieners. In de buurt- en kerkhuisen loopt een variëteit aan mensen binnen, soms arm, soms illegaal, soms met een verblijfsvergunning, een achtergrond in de psychiatrie of anderszins beperkt in vaardigheden en kansen. Zwaar werk, voor medewerkers en vrijwilligers, die regelmatig geconfronteerd worden met armoede, uitzichtloze situaties, agressie en spanningen tussen bevolkingsgroepen. Een tiener die te oud is geworden voor het kindercentrum en er niet in mag geeft de medewerkster een klap in haar gezicht. Een vader die meent dat zijn kind benadeeld is, schopt om zich heen. Een bezoeker die niet weg wil 's avonds scheldt de vrijwilligers uit. Mensen die gaan schreeuwen omdat ze geen geld krijgen. Een vrouw die zo stinkt dat er tijdens de georganiseerde buurtmaaltijd niemand naast haar wil zitten. Verslaafden die de wc's bevuilen.

En nu heeft u in Deventer de moed gehad om een nieuw centrum te beginnen, het Meester Geertshuis, een centrum van geëngageerde spiritualiteit, een plaats waar gevierd en getreurd kan worden, een plaats om solidariteit te beleven. Een nieuw centrum, een bundeling van krachten vanuit de kerken, om beter tegemoet te komen aan de noden in de stad en herkenbaar te zijn als plaats van gelovige inspiratie – in de traditie van Geert Grote: dienst aan God en dienst aan mensen. Om een nieuwe gemeenschap zijn, om de actualiteit van het christendom uit te drukken. Het is geweldig dat u het begin daarvan, de voorwaarden heeft gerealiseerd. Dat er kerken zijn die dit gezamenlijk willen dragen, dat de gemeente een huis beschikbaar heeft gesteld, dat er vrijwilligers, bestuurders en beroepskrachten zijn die zich aan deze idealen willen wijden. Gefeliciteerd en dat uw huis velen tot zegen mag zijn.

In de woorden van de projectgroep gaat het er in het ideaal van het Meester Geertshuis om de kracht van mensen te versterken. Het gaat niet om het uitoefenen van liefdadigheid, maar om het zoeken naar gerechtigheid. Gelijkwaardige relaties tussen mensen staan daarbij voorop. De gelijkwaardigheid en wederkerigheid zijn geënt in het

begrip gastvrijheid: omdat wij zelf gasten zijn, aan de tafel van de Heer, in deze wereld, zijn wij gastvrij naar anderen en omgekeerd.²

In het vervolg van mijn verhaal wil ik deze beginselen nader onderzoeken. Wat is de achtergrond ervan, wat is de inzet en wat zijn de complicaties daarvan. Ik concentreer mij daarbij op het begrip wederkerigheid, een centraal begrip in veel theorievorming over actueel diaconaat en op de vraag op welke manier belangrijke begrippen uit het diaconaat, zoals barmhartigheid en gerechtigheid gestalte krijgen in het werk en hoe maatschappelijke en religieuze vragen daarin met elkaar verbonden worden. Ik gebruik daarbij voorbeelden uit ons eigen werk in Den Haag.

Liefdadigheid, wat toch zo'n prachtig woord is, omdat het duidelijk maakt dat liefde meer dan een gevoelstoestand een daad is, is een buitengewoon impopulair begrip geworden. Voor moderne mensen, opgegroeid met de rechten en vanzelfsprekendheden van de verzorgingsstaat, is het begrip liefdadigheid een samenvatting van dat wat je niet wilt van kerkelijke bemoeienis; ongelijke verhoudingen, een relatie die gedicteerd wordt door degene die het geld geeft, de bedeling als instrument van dwang en betutteling. In oude diaconale reglementen bijvoorbeeld worden diakenen gemaand om toe te zien op de zedelijke en godsdienstige belangen van de behoeftigen, waarbij bij schoolverzuim van de kinderen of onzedelijk gedrag de bedeling ingehouden of gekort kan worden.³ De parallellen met hedendaagse oproepen aan ouders om hun kinderen op te voeden op straffe van korting op hun uitkering is opvallend.

Inmiddels heeft de staat de armen- en ziekenzorg overgenomen en zijn de theologische inzichten over het karakter van diaconaat mede onder invloed van maatschappelijke emancipatiebewegingen en inzichten uit de bevrijdingstheologie veranderd. De nadruk ligt niet meer op het geven aan armen en zieken vanuit de eigen rijkdom, maar op luisteren, op solidariteit, op delen, op de gelijkwaardigheid en wederkerigheid van de

² Zie voor de uitwerking hiervan Jan Hendriks, *Gemeente als herberg*, Kok, Kampen 1999

³ Dit voorbeeld is beschreven in Willem van der Meiden, *Beeldenstormers en bruggenbouwers*, canon van de Nederlandse religiegeschiedenis

relatie. In deze opvatting is diaconaat ook niet zozeer een gebaar van barmhartigheid vanuit gelovige inspiratie, maar is het diaconaal denken en handelen een vanzelfsprekend en constituerend onderdeel van het evangelie en van het kerk-zijn. Het gaat om het doen van gerechtigheid in barmhartigheid aan de hele mens.⁴ De werken van barmhartigheid zijn zelf de concrete gestalte van kerk en christendom.⁵ Christen zijn betekent niet in de eerste plaats een mystieke relatie of religieuze vervoering, maar meedoen aan een gemeenschap van samenhang en wederkerigheid, een gemeenschap die ons oproept om verantwoordelijkheid te nemen voor onszelf, voor elkaar, een gemeenschap waarin we gered zullen worden, waarbij het heil van de één altijd mede afhangt van het heil van de ander.⁶

Uit ons eigen werk een voorbeeld wat een dergelijk principe van wederkerigheid betekent. Een aantal van onze locaties is wekelijks uitdeelpunt voor De Voedselbank. . Bij deze uitdeelpunten, als ze goed georganiseerd zijn, gaat het er meestal gemoedelijk aan toe. Er is koffie, thee en er wordt gepraat. Sommige mensen blijven lang, soms in de hoop dat er nog wat overblijft. In de Lukaskerk in de Haagse Schilderwijk is onze diaconaal werker Hilly Merx aanwezig bij de uitdeling, samen met een vrijwilliger. Op een dag merkte een van de afneemsters, afkomstig uit Algiers, dat het gesprek tussen Hilly en een vrouw uit Rwanda niet vlotte door taalproblemen. Zij bood aan om te tolken. Dit aanbod werd na enige aarzeling aangegrepen. Hilly Merx vertelde dat ze aanvankelijk dacht: “dat is mijn werk, dat hoort niet”. Maar haar volgende gedachte was: “laten we alle talenten benutten”. En die gedachte was het begin van een netwerk. In de beginperiode van haar werk, toen Hilly de wijk verkende, had ze in gesprekken en contact gezien en gemerkt dat een grote groep mensen in de wijk armoede kent en dat een grote groep vrouwen in isolement leeft, met bijbehorende psychische moeilijkheden. Ze kwam in kamers waar vrouwen, soms met kinderen, soms met een man, leven tussen een paar plastic tassen op de vloer, soms met een bed. Ze riep een groep mensen, in meerderheid vrouwen bijeen en stelde hen voor samen te werken om ieders situatie te verbeteren. Uitgangspunt was dat iedereen daaraan iets kon bijdragen, door eigen talenten of kwaliteiten.

Het netwerk sprak met elkaar werkprincipes af:

⁴ Riet Bons- Storm, *Catharina Halkes (1920): Diaconaat in feministisch perspectief*, in: Barmhartigheid en gerechtigheid, handboek Diaconiewetenschap, Kok, 2004

⁵ Citaat van Erik Borgman in Trinus Hoekstra (zie noot 4)

⁶ Citaat van Erik Borgman in: Trinus Hoekstra, Naar een theologie van het diaconaat! , Ophef, november 2005

- we delen kennis en steunen elkaar,
- we ontdekken onze eigen kracht, talenten en die van de andere vrouwen,
- we maken afspraken over de regels die gelden in ons werk en we beschermen elkaar
- we nemen gezamenlijke beslissingen over de thema's en activiteiten van ons netwerk

Het netwerk begon met ieders talenten te verkennen en die met elkaar te delen: tijdens het uitdeelpunt werden recepten uitgewisseld, kleding geruild, haren geknipt, maaltijden bereid en afspraken gemaakt over het oppassen op de kinderen.. De diaconaal werker is niet zozeer degene die voedsel verstrekt of andere liefdadigheid doet, maar iemand die bemiddelt; tussen de vrouwen onderling, tussen de christelijke gemeenschap en het netwerk, tussen degenen die diensten vragen en de vrouwen die het werk doen. Doordat zij dat doet, worden de vrouwen uit hun isolement geroepen in een kleine, verantwoordelijke en solidaire gemeenschap.

Zoals gezegd deed de diaconaal werker in het eerste jaar van haar werk een exposure in de wijk, op straat en bij mensen thuis en was daardoor op de hoogte van de situatie. Ook andere werkers hebben dat gedaan of doen dat opnieuw, om te weten wat er speelt en na te denken over het soort aanwezigheid dat daarbij nodig is. Dat kunnen heel verschillende zaken zijn. In het Vadercentrum bijvoorbeeld, een centrum voor mannen en jongens waarin wij lang hebben meegewerkt, viel op dat mannen zelden of nooit beginnen met een vraag om hulp, hoeveel problemen ze ook hebben met werk, geld, kinderen of huwelijk. Vrijwel elke man biedt zich aan als vrijwilliger en krijgt dan ook een taak. Praten komt later.

Bij kinderen in onze Kinderwinkel, merkten we dat een gezonde maaltijd bij velen thuis geen vanzelfsprekendheid is. Het tienerrestaurant werd ingericht, een wekelijks restaurant waar kinderen voor buurtbewoners koken en hen bedienen. De verantwoordelijkheid om mee te koken en mee te werken is iets wat je kunt verdienen, met een beloningstelsel. De contacten die de tieners met de dikwijls oudere buurtbewoners in het restaurant hebben, dragen ook bij aan de sociale samenhang in de wijk; ze kennen elkaar. De ouderen zijn minder bang, de kinderen tonen meer respect.

Omdat wederkerigheid een kenmerk van een **relatie** is, krijgt het op veel verschillende manieren en in verschillende contexten gestalte. Lutzen Miedema heeft in zijn promotieonderzoek⁷ naar wederkerigheid in het diaconaat dit thema uitgewerkt.

⁷ Wederkerigheid in het diaconaat?, Promotieonderzoek van Lützen Miedema, Universiteit van Amsterdam/ Narratio, 2005

In zijn boek gaat hij onder meer in op de vraag hoe dat gerealiseerd kan worden en hoe dan concreet de taken voor diakenen en diaconale medewerkers er uitzien.

Wederkerigheid begint met nieuwsgierigheid naar elkaar en vraagt, om elkaar te kunnen ontmoeten, een goed besef van de eigen positie en situatie. Als dit besef er niet is, kun je ook de ander niet echt zien in zijn of haar situatie. Daarbij gaat het om persoonlijke situaties, maar ook om je maatschappelijke positie en de context van je stad. De stad Deventer, met zijn eigen sociaal-economische geschiedenis van kleine industrie, van Hanzestad, van armoede, van doorgangstad naar het Westen, de vroege ervaringen met wat toen nog gastarbeiders heette, geeft een andere wijze van omgang, van toegang tot elkaar dan bijvoorbeeld een stad als Den Haag met zijn geschiedenis van regering en adel enerzijds en extreme armoede anderzijds. De vragen die je daarbij tegenkomt en de keuze voor de groep mensen voor wie je er in je diaconale centrum wilt zijn, hangen daarmee samen. Wie kom je tegen, waar zijn zij nog meer, wie zie je niet, waar is de nood? En je weet dat als er vooral dak- en thuislozen bij jou komen, dat anderen dan zullen wegblijven en omgekeerd.

Bij het vormen van wederkerige relaties is het belangrijk om vaardig te zijn in het communiceren met mensen uit verschillende culturen; anders blijven vooroordelen de communicatie bepalen of wordt er te snel gekozen voor hulp, zonder dat er een relatie is opgebouwd. De kerk is wat dat aangaat geen machtsvrije ruimte. Toen we aan verschillende Afrikaanse organisaties een ruimte boden om een centrum voor vrouwen en kinderen in te richten, kregen we ook te maken met wantrouwen. Waarom doen jullie dat? Moeten wij straks voor jullie gaan werken? Deze vragen zijn niet ingegeven door een wantrouwend karakter van deze of gene, maar door een koloniale geschiedenis, waarbij wij als witte organisatie, met al onze overvloed en goedgeefsheid stuitten op een geschiedenis waar we aan de verkeerde kant stonden. Het is belangrijk te beseffen dat je in die zin deel uitmaakt van een groep, ook al is de verantwoordelijkheid daarvoor niet in jouw persoonlijke geschiedenis aan te wijzen.

Hulp zonder relatie schept afstand en ongelijkheid, wederkerigheid in een relatie betekent dat je de ander bij je houdt, dat je deze mens kent, weet waar het om gaat in haar leven, waar voor hem de uitdaging en de vreugde liggen.

Wederkerigheid kan dan veel dingen betekenen; bijvoorbeeld dat je beiden open bent in de relatie, je allebei aan je afspraken houdt. Maar het kan ook betekenen dat als ik door jou geholpen ben, ik vervolgens zelf iemand anders help. Het betekent dat we allebei doen wat we kunnen. Mensen met oorlogservaringen kunnen soms andere getraumatiseerde mensen bijstaan, een autistische jongen met een rekentalent kan de collectes tellen, Het betekent ook dat je de vragen of organisatorische problemen van je centrum voorlegt en gezamenlijk naar oplossingen zoekt en soms ook, dat je al te makkelijke oplossingen weghoudt. Weliswaar wordt er bij de Voedselbank voedsel uitgedeeld dat is overgebleven, maar de klanten nemen zelf kleding mee die ze kunnen ruilen. Toen KICI , een grote kledinginzamelaar aanbod regelmatig een container langs te brengen, sloeg het netwerk dat aanbod af: ze kunnen er zelf voor zorgen en dat gaat goed.

Het geeft mensen kracht als ze wat kunnen bijdragen en als dat wordt opgemerkt.

Dat bij je houden van mensen is niet altijd een eenvoudige opgave, als we bijvoorbeeld terugdenken aan de man in de Domkerk, die de sprekers over de religieuze canon onverstaaanbaar maakte.

Andries Baart, de auteur van het standaardwerk over presentie⁸, schetst voor dergelijke situaties verschillende mogelijkheden. Je kunt het nog volhouden met iemand, d.w.z. vast- en volhouden, zo lang mogelijk. ⁹ Aspecten daarvan zijn geduld, welwillendheid, de spanning breken of iemand kunnen laten. Soms is dat eenvoudig; toen een wethouder deze week acht buurtbanken onthulde, zgn. social sofa's zat daar ook een zwerver op de bank, die de teksten van de wethouder enthousiast en luidkeels beaamde en trots op de banken wees. Maar soms kun je het niet meer volhouden en moet je iemand wegsturen. Dat is toegestaan, bijvoorbeeld omdat aan anderen of jezelf schade wordt berokkend,

⁸ Andries Baart, Een theorie van de presentie, utrecht Lemma 2001

⁹ Gewoon gastvrij – een jaar na dato, impressie via kerkinactie.nl

omdat je anderen minder aandacht kunt geven, of omdat je anders je gezag verliest of uitgeput raakt. Er zijn gradaties in het wegsturen, het kan voor even, het kan voor veel langer zijn. Belangrijk is dat het proportioneel is.

In het diaconaat gaat het om kwetsbare mensen en zoeken we naar manieren om present te zijn als getuigen van Gods verbond, juist in situaties van gebrek, leegte, afwezigheid en zo dat verbond aanwezig stellen als levende herinnering, als belofte voor onze toekomst. Daarin zijn allen inbegrepen. We zoeken naar lotsverbondenheid met andere kwetsbare mensen en doen pogingen om tegen de verdrukking in iets van een goed leven tot stand te brengen.¹⁰ Juist in de ervaring van afwezigheid wordt Gods presentie gezocht, zoals de vrouwen naar Jezus zochten toen het graf leeg was.

Ook klanten van de voedselbank bevinden zich dikwijls in een situatie van leegte, van gebrek. . Sommige klanten brengen zelf kleding mee, om te ruilen of weg te geven. Soms brengt iemand iets moois. Bijvoorbeeld een paar prachtige muiltjes.

Onze diaconaal werker, Hilly Merx, vertelde dat zij ze zag en dat ze even niet wist wat ze moest doen. Wie zou zulke mooie schoenen niet willen hebben en aan wie moest ze ze geven? Ze besloot de schoenen duidelijk zichtbaar neer te zetten. Alle vrouwen zagen de schoenen en waren verrukt. Er werd over gepraat. Aan het einde van de ochtend riep de diaconaal werker de groep vrouwen bijeen en legde hen het vraagstuk voor. Wie moest de schoenen krijgen? Er werd gepraat, er werd gelachen en Hilly zei: het lijkt hier wel het verhaal van Assepoester. Veel vrouwen kenden het verhaal niet en Hilly vertelde het. Daarop besloot de groep dat het zo moest gaan. Iedereen mocht de schoenen passen en wie ze echt zou passen, die mocht ze houden. Hilly deed het met een zwaar hart, ze zouden vast velen passen. Maar de een na de ander viel af, totdat één vrouw ze inderdaad goed aankreeg. Maar kon ze er ook op lopen? Ze richtte zich op, ze liep en straalde. Het was onmiskenbaar: de schoenen waren voor haar. De groep klapte en juichte. Ze waren blij voor haar, ze gunden haar de schoenen.

In dat gunnen schuilt een spoor van Gods barmhartigheid en wordt een gemeenschap zichtbaar. .

Nienke van Dijk

¹⁰ Dit is ontleend aan mijn bespreking van het werk van Erik Borgman in Disk atudiereeks nr 44, *Metamorfosen van religie* en het diaconaat, pag 16-20.

Stek, stichting voor stad en kerk

www.steknet.nl